

„ZŁOTY WIEK” RZECZYPOSPOLITEJ

■ POLSKO-LITEWSKA POTĘGA

XVI stulecie jest nazywane w historii Polski „złotym wiekiem”. Pod rządami ostatnich Jagiellonów oraz pierwszych królów elekcyjnych Polska i Litwa uporały się z największymi problemami epoki. Pozwoliło to odgrywać ich monarchom znaczącą rolę w polityce europejskiej i współdecydować o tym, co się działo w Europie Środkowej. Liczyli się z nimi Habsburgowie, władcy Moskwy, Danii, Szwecji, a także Turcji. Zygmunt Stary rozbił okrążający Rzeczpospolitą sojusz Krzyżaków, Habsburgów i Moskwy, a Stefan Batory pokonał Moskwę oraz zajął Inflanty, odsuwając państwo carów od Bałtyku. Wojny prowadzone przez Rzeczpospolitą nie toczyły się na jej terytorium, dzięki czemu w kraju nie odczuwano bezpośrednich konsekwencji działań militarnych.

W XVI w. w Królestwie Polskim doszło do procesów, w których wyniku nastąpiło jego scalenie w sferze politycznej, ustrojowej oraz terytorialnej. Włączono do niego część Mazowsza, Podlasie i tereny Wołynia i Ukrainy, zniesiono autonomię

Stefan Batory pod Pskowem to obraz Jana Matejki, na którym malarz ukazał przyjęcie przez polskiego króla poselstwa w czasie oblężenia twierdzy w okresie wojny o Inflanty.

■ obraz, Polska, XIX w.

Prus Królewskich, a także podporządkowano lennie Prusy Książęce. Osiągnięciem o dużym znaczeniu była unia realna Polski z Litwą zawarta w 1569 r. W jej konsekwencji powstał silny organizm państwowy, który przetrwał ponad 200 lat.

■ SZLACHECKI PUNKT WIDZENIA

Wiek XVI można określić także jako stulecie stanu szlacheckiego. Walka średniej szlachty z magnaterią o wpływ na kształt ustrojowy i funkcjonowanie państwa za czasów Zygmunta Augusta została rozstrzygnięta na korzyść tej pierwszej grupy. Dą-

żyła ona głównie do złamania potęgi magnackiej, lecz polityczne sukcesy ruchu egzekucyjnego były znacznie większe. Należy do nich zaliczyć m.in. unię lubelską (1569 r.), wprowadzenie wyboru króla przez ogół szlachty (1573 r.) oraz akt tolerancji

Szlakiem wiślanym, na przystosowanych do tego łodziach, splaniano zboże wyprodukowane w folwarkach. Za pośrednictwem Gdańska trafiało ono na zachód Europy.

■ rycina, Polska, XVI w.

religijnej (1573 r.). Dzięki oddolnemu działaniu udało się też zabezpieczyć kraj przed chaosem i dezorganizacją podczas pierwszego bezkrólewia w latach 1572–1573, a przede wszystkim stworzyć ustrój, w którym sejm Rzeczypospolitej podejmował najważniejsze decyzje w kraju. Jednocześnie szlachta podjęła starania, aby z politycznych i gospodarczych przywilejów mogła korzystać tylko ona. Mieszczanie i chłopci, nawet ci

najbogatsi, nie mieli możliwości kupowania ziemi oraz uczestniczenia w życiu politycznym państwa. Gospodarka opierała się głównie na sprzedaży za granicę zboża wyprodukowanego w szlacheckich majątkach. By pomnożyć zyski, zwiększano powierzchnię folwarków. Chłopi pozostawali w zależności poddańczej od szlachty, musieli odpracowywać w tygodniu kilka dni w pańskim majątku, co ograniczało ich rozwój ekonomiczny.

■ TOLERANCYJNE PAŃSTWO

Wieloetniczne państwo polsko-litewskie mogło być w XVI w. dla innych krajów wzorem tolerancji. Pozwalano tu mieszkać wielu przybyszom: Żydom, Ormianom, Karaimom, Szkotom, Niemcom, Holendrom, Czechom. Władze rzadko ingerowały w wewnętrzne sprawy tych wspólnot. Zwracano tylko uwagę, by działały one z korzyścią dla całego państwa, postrzeganego jako wspólnota szlachty. Kwestie religijne również nie wywoływały większych konfliktów. Przyjęcie przez część mieszkańców Rzeczypospolitej wyznań protestanckich nie stanowiło, jak w innych krajach, pretekstu do odgórnie przeprowadzanych prześladowań, wojen domowych czy wypędzeń. Szlachta decydująca o ustroju państwowym działała przeważnie w duchu tolerancji – w 1573 r. uchwalono akt konfederacji warszawskiej, w którym zapisano prawa do swobody wyznania.

Domy podcieniowe na terenie Polski są pozostałością po menonitach, którzy w XVI w. musieli opuścić Niderlandy z powodu prześladowań religijnych. Większość z nich znalazła wówczas schronienie na ziemiach polskich.

■ fotografia współczesna, Polska

■ WIEK KULTURY

Osiągnięciem XVI stulecia o dużym znaczeniu był również rozwój nauki i sztuki w Rzeczypospolitej. Każda dziedzina wiedzy miała swoich propagatorów, a osiągnięcia polskich uczonych, na czele z Mikołajem Kopernikiem, stały się słynne w całej Europie. Wielu spośród ówczesnych pisarzy zalicza się do grona najwybitniejszych twórców polskiej kultury. Trwałym śladem stały się także

osiągnięcia renesansowej architektury i rozwijających się wielu innych dziedzin sztuki. Przebudowa zamku wawelskiego oraz powstanie kaplicy Zygmuntońskiej rozsławiły działających w Polsce artystów. Stanowiły one również wzór do naśladowania – w różnych miejscach Rzeczypospolitej zaczęto wznosić podobne budowle.

Ćwiczenia podsumowujące

1. Wymień najważniejsze sukcesy Polski na arenie międzynarodowej w XVI w.
2. Wyjaśnij, czym był ruch egzekucyjny i przedstaw jego najważniejsze osiągnięcia.
3. Porównaj pozycję społeczną szlachty, mieszczan i chłopów w XVI-wiecznej Polsce.
4. Scharakteryzuj politykę wyznaniową w Polsce w okresie odrodzenia.
5. Oceń znaczenie twórczości renesansowej dla polskiej kultury narodowej.
6. Wymień zagrożenia rysujące się przed Rzeczpospolitą u schyłku XVI w.

POLSKI DEMOSTENES

Mikołaj Sienicki, jeden z przywódców ruchu egzekucyjnego, z powodu swoich zdolności retorycznych zyskał miano polskiego Demostenesa. Na sejmie w 1565 r. wygłosił mowę, w której odniósł się do sytuacji kraju.

Nie wiemy, aby który wojewoda wiece swe sądził, wiemy i czujemy to, że starostowie sądów swych nie odprawiają ku wielkiemu omieszkaniu [zaniedbaniu] pospolitej sprawiedliwości. Nie widzimy, aby spraw i rzeczy sobie zwierzonych dozorowali, a tych dwóch urzędów, wojewodów i starostwów, niedbałością wielką zniewolenie cierpiemy od kupców i przekupniów, wielki niedostatek i przepłacony koszt od rzemieślników, wielkie mnóstwo ludzi próżnujących a po Koronie się tulających, za którymi i niebezpieczeństwo dróg się wszczyną, niedostatek sług ku potrzebie Rzeczypospolitej cierpiemy i poddanych dobrych mieć

nie możemy. Morderstwa i rozliczne zbytki [swawole] się dzieją, wzgarda prawa pospolitego [publicznego] się mnoży, bunty się między stanami mnożą. Juźci i senatorowie wielcy nie prawem, ale gwałtem na sobie krzywd swych dochodzą, ku złemu innym, mniejszym, przykładowi, a każdemu prawie już tyle wolno czynić, ile chce. [...] Wasza królewska mość nami się stawi, a prawie nas ludziom okazał, cośmy zacząć sq. Więc też ci, co się nam przyjaciółmi okazywali, a z dawna swe na pieczy mieli, obaczywszy nasz sposób i rząd nasz, śmieiej już o nas sobie obiecują i pewnie się lada kiedy o nas pokuszają.

Źródło: S. Grzybowski, *Dzieje Polski i Litwy (1506–1648)*, [w:] *Wielka historia Polski*, t. 4, Kraków 2000, s. 133.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Scharakteryzuj sytuację Rzeczypospolitej przedstawioną w mowie Sienickiego.
2. Odpowiedz, co wzbudzało zaniepokojenie posła.

USTAWY ANTYMIESZCZAŃSKIE

Rozwój gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej przyczynił się do ograniczania roli i praw mieszczaństwa.

Konstytucja z 1538 r.

Postanawiamy, że mieszczanie i plebs na przyszłość zgodnie z dawnym zakazem dóbr ziemskich dziedzicznych nie mają kupować [...].

Dobra zaś, które mieszczanie do tego czasu posiadali i posiadają, mogą zachować na przeciąg 4 lat; owe zaś dobra powinni sprzedać według własnej woli komukolwiek ze stanu szlacheckiego pod groźbą ich utraty.

Konstytucja z 1565 r.

Żadnych towarów małych i wielkich nie ma być wolno kupcom naszym koronnym stanu wszelkiego z granic koronnych wywozić za granicę, jedno cudzoziemcom samym będzie wolno [...] na też miejsca składowe przyjeżdżać i tam zasię towary wszelkie brać, nakładać i wozić tam, gdzie im będzie potrzeba, cła i myta wszystkie powinny i zwykle zapłaciwszy.

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 86–87.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Opisz charakter ustaw wymierzanych przeciwko mieszczanom.
2. Wyjaśnij, w jakim celu szlachta ograniczała uprawnienia mieszkańców miast.

PIERWSZA WOLNA ELEKCJA

W 1573 r. odbył się pierwszy wybór władcy Rzeczypospolitej poprzez wolną elekcję. Przed głosowaniem wśród szlachty pojawiły się pisma, w których opisywano każdego z kandydatów.

Ernest [syn cesarza Maksymiliana II]

Commoda [korzyści]: 1. że zacny syn cesarski, 2. że język czeski rozumie, 3. że wino [będzie sprwadzane] z Węgier bez cła, 4. że ma być sto ślachciców [w] Wiedniu, 5. że ma być staranie o pokój [ze] strony Prus, Inflant, o Bar i nawigację narewską.

Incommoda [szkody]: 1. że pan młody, musiałby mieć gubernatory, 2. że z narodu niemieckiego, nam zawżdy przeciwnego, 3. że blisko naród jego, wycisnąłby nas ode wszytkiego, 4. co się innym dzieje, to jest Węgrom, Ślązakom, Czechom, stałoby się to i Lechom [Polakom], 5. niepokój z Turkiem, z Tatury, z Moskwą, z Wołochy, 6. morze także niewolne, jako i teraz, bo brzęga swego nie ma cesarz ani portu, a bez tego armata [flota] być nie może; 7. jużby się Polakom więcej nie nadziewać [spodziewać] elekcje, boby oni z nas sobie dziedzictwo uczynili; [...].

Moskwa [Iwan IV Groźny]

Commoda: 1. pokój dożywotny z nim samym, 2. język rozumie.

Incommoda: 1. wojna z Turki, Tatury, z Niemcy, z Wołochy [...]; 2. morza byśmy [...] nie mieli, bo port narewski wielki jego klejnot; 3. tyraństwo a bestialitas [okrucieństwo] wrodzona; 4. wołę swą uważa za prawo; niesława a wieczna sromota nasza nade wszytko.

Szwedzki [Jan III Waza]

Commoda: [...] 2. rozumie język; 3. między Gdańskiem a Szwecją morze wolne; 4. złączenie królestwa szwedzkiego z Koroną, ale to zaiste niedorzeczność.

Incommoda: 1. koronowanym królem być nie może; 2. żonę ma, toby nam druga zasię królowna przybyła; [...] 4. wojna z Moskwą, [...], z Tatury

[...], z Turki, że Niemiec [...], z Wołochy [...]; 5. ciężaru by nam przybyło, bobyśmy ich od Moskwy bronić musieli; 6. naród nie wiedzieć jaki, chytry, obłudny, zazdrościwy; 7. handel ze Szwecyjej jedno chmiel, a [stamtąd] rybia tłustość i żelazo [...].

Piast

Commoda: 1. język polski, 2. wiadomość rzeczy koronnych.

Incommoda: 1. wzgarda u królów postronnych [...]; 2. wielka trudność w obraniu jego [...]; 3. skoro sowa zjastrzębieje, wyżej chce latać niż sokół; [...] 6. faksja familie królewskiej, ta by nas wniwecz obróciła [...]; 7. wojna zewsząd, a doma defekt.

Francuz [Henryk III Walezy]

Commoda: 1. zacny królewic, dorosły, ćwiczony, waleczny; 2. obranie jego pokazałoby prawą swobodę naszą; 3. musi nam być powolny przez dalekość przyjaciół swych; 4. mając armatę, kosztem panowanie na morzu nam wydzwignie i port nieprzyjacielski skazi; 5. długów koronnych wypłacenie; 6. dochodów niemałych pewnie do Korony przybędzie; 7. sto ślachciców do roku od roku w Krakowie albo w Paryżu na studiach i w wojsku sumptem jego ćwiczyć; 8. pokój z Turkiem [...]; 9. przymierza i stosunki handlowe wszelakie z królestwem francuskim; 10. naród francuski naszemu jest podobien we wszem, nikt nie zaprzeczy, skąd i to niemałe commodum [korzyść] mieć pana nam z obyczajami podobnego i wszytkich spraw naszych pochopnego.

Incommoda: 1. niepokój z Moskwą [...]; 2. język, ale łaciński i włoski umie, o polski jemu łacno, gdy użrzy, że mu go będzie potrzeba.

Źródło: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, wyd. J. Czubek, Kraków 1906, s. 492–494.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, na jakie cechy kandydata zwracano największą uwagę.
2. Wyjaśnij, dlaczego kandydat z Rzeczypospolitej wzbudzał negatywne emocje.
3. Oceń, który z cudzoziemskich kandydatów wzbudzał najmniej zastrzeżeń z punktu widzenia międzynarodowych interesów państwa.
4. Wyjaśnij, w czym wyraża się stronniczość autora tekstu.

ARRASY WAWELSKIE

W latach 50. XVI w. Zygmunt II August udekorował wnętrza zamku na Wawelu artystycznymi tkaninami ściennymi – arrasami. Zostały one wykonane na zamówienie władcy w Brukseli. Jeden z nich ukazano na poniższej ilustracji. Przedstawia on herby obu krajów znajdujących się pod panowaniem ostatniego Jagiellona oraz rzymską boginię zwycięstwa Wiktorię.

? PRACA Z ILUSTRACJĄ

1. Wskaż i nazwij główne elementy kompozycji przedstawionej na arrasie.
2. Określ, który element odnosi się bezpośrednio do Zygmunta II Augusta.
3. Wyjaśnij symboliczne znaczenie kompozycji w kontekście wydarzeń politycznych w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI w.
4. Odpowiedz, jakie wydarzenie może być uznane za realizację idei zaprezentowanej na arrasie. Podaj datę roczną tego zdarzenia.